

YAZI: UYGARLIĞIN ŞEKİLLENDİRİCİSİ Mİ, ÜRÜNÜ MÜ?

Gökçe Kaçmaz

Günümüzde Batı, toplumlar arası ilişkilerde elde ettiği dünya egemenliği konumundan memnundur. Dünya düzeninin olduğu gibi sürmesinden yanadır. Dünya düzenin sabitlenmesi demek, aslında tarihsel gelişimin belli bir noktada durması ya da çokça kullanılan ifadesiyle “tarihin sonu” demektir. Tarihsel gelişim, toplumlar arası ilişkilerde arandığında, tarihin sonundan bahsetmek mümkün olmamaktadır. Dünya üzerinde birbiriyle çıkar çatışması içinde olan toplumlar olduğu sürece tarih akmaya devam edecektir. Bu sebeple tarihsel gelişime başka temeller aranmaktadır. Bilim, teknik gibi konuları modern Batı medeniyetine çıkacak bir yoldan ele alınması¹ ya da tarihin ilerlemesinin açıklanması adına sınıf çatışmaları gibi Batı toplumsal örgütlenmesine has konuların seçilmesi boşuna değildir. Bu durum tarihsel gelişimin geldiği noktayı ve Batı’nın dünya egemenliğini, Batı-dışı toplumlar aleyhine mutlaklaştırmaktadır.

Tarihsel gelişmenin açıklanmasında kullanılan araçlardan biri de yazıdır. Yazı, Doğu toplumlarının ürünüdür. Yazı ilk defa Doğu toplumları tarafından kullanılmıştır. Yapılan araştırmalarda matbaanın ilk defa Uygurlar tarafından VII. yüzyılda kullanıldığı ve Çinliler tarafından geliştirildiği ortaya çıkmıştır.² Özellikle İslamiyet’in ardından Müslüman ülkelerde dev kütüphaneler kurulmuştur. Batı,

¹ Bu sebeple günümüz dünyasında Batı tıbbi ile çözüm üretilmeyen konularda çokça yararlanılan Doğu tıbbına, alternatif tıp denmektedir. Batı hastanelerinde çokça yararlanılan bu yöntemler, büyük bir ikiye bölünmeyle, tıp biliminin dışındaymış gibi gösterilmekte; ikinci sınıflandırılmaktadır.

² Sıddık Ünal ve Hakan Öztürk, “İslamiyet’ten Önce Türklerde Eğitim ve Öğretim”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:2, 2008, s. 89.

tarihe katılmasında olduğu gibi matbaayla tanışmasını da gecikmeli olarak gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte Doğu'da yazı dışında sözlü gelenek de yaygın ve güçlüdür. Batı, yazının Doğu toplumlarında bulunduğunu reddedememekle birlikte, Doğu'yu sözlü geleneğinden ibaretmişçesine tanımlama gayreti içine girmekte ve bu açıdan yargılayıp, küçümsemektedir. Kendi varlığının tarihe katılması bu olaydan bin yıl sonra olduğundan yazının bulunuşuna sahip çıkamasa da, yazının nimetlerinden kendi üstünlüğünü açıklamak konusunda faydalanmaktadır. Gelişmeleri kendi üstünlüğünü pekiştirecek şekilde yorumlamaktadır.

Leonard Dudley'in "Ziggurats in the Sand" başlıklı makalesi de bu anlayışı besleyen bir teze dayanmaktadır. Bu makale, Dudley'in "The Word and the Sword: How Techniques of Information and Violence Have Shaped Our World" başlıklı çalışmanın ilk bölümüdür. Dudley, bu makalesinde bir bilgi teknolojisi olarak tanımladığı yazının Sümer uygarlığında yol açtığı değişimleri incelemekte ve ulaştığı verilerden yola çıkarak, yazının icadını tarihi şekillendiren ve ona yön veren bir buluş olarak görmektedir. Bu çalışma, konuya yeni bir perspektiften bakarak Dudley'in tezinin geçerliliğini tartışmak iddiasındadır.

Makale, uygarlığın doğuşu ve yazının bulunuşunun eş zamanlılığına dikkat çekmektedir.³ "Uygarlığın doğuşunun üç unsuru bulunmaktadır: birincisi, bir toplumun bilgi işleme yeteneğini değiştiren bir yenilik; ikincisi, söz konusu yeniliği toplum çıkarı için kullanılmasına izin veren bürokratik yapıların değişmesi ve son olarak, sosyal bilgi ağlarını niteleyen iki sınırda bir değişimin olmasıdır."⁴ M.Ö. 3500 civarında Sümer toplumunda bu değişimin kaynağı yazıdır.⁵ Bunun delili toplumdaki gelişmelerin eş zamanlılığıdır. Yazının çıkışı ile birlikte Sümer toplumunda meydana gelen sosyal, politik ve ticarî gelişmeler ayrı ayrı ele alınarak, toplumun karmaşıklaşması ile birlikte yazının da geliştiği gösterilmiştir. Resmin bir yanında Sümer toplumunda yaşanan nüfus artışı, ticarî faaliyetlerin yoğunlaşması, Sümer bürokrasisinin gelişmesi ve tapınağın yönetim içindeki yeri gibi gelişmeleri incelenirken, resmin diğer yanında da Sümer yazısının resim yazısından çivi yazısına doğru evrimini ele alınmıştır. Bu durum, hem toplumsal düzen ve yapılarda hem de yazı da meydana gelen gelişmelerin bir tesadüf eseri olmadığını göstermektedir. Şöyle ki; yazar açısından Sümer toplumun sosyal ve idarî yapılarının gelişmesi, doğrudan yazı ile bağlantılı görünmektedir.⁶

³ Bu iddianın geçerliliği konusunda bilim dünyasının uzlaştığını söylemek güç görünmektedir. Yazının doğuşu yerine, bilinen, okunan ve tercüme edilebilen ilkyazı örneklerin bu döneme rast geldiğini söylemek daha yerinde olacaktır. Bkz. *The Sumerian Civilization*, (çevrimiçi) <http://www.neiu.edu/~lojajou/myIndividual/sumerians%20history.htm>.

⁴ Leonard M., Dudley, *The Word and the Sword: How Techniques of Information and Violence Have Shaped our World*, Blackwell, Oxford, 1991, p. 42.

⁵ Ibid, p. 42.

⁶ Ibid, pp. 23-40.

Makalede karmaşık toplumlarda yazının, toplumun idarî işlerinin verimli yürütmesi, bunların idaresine kaynaklık edecek bir hiyerarşinin doğması açısından bir zorunluluk olduğu belirtilmektedir. Bu zorunluluk ise aynı zamanda gelişmeyi doğurmaktadır. İlk uygarlık olarak Sümerler ele alındığında, bilginin geniş bir sosyal bilgi ağında işlenmesini imkânlı kılan yazı, öncelikle toplumda yeni sınıfın ortaya çıkmasına yol açacaktır. Bu sınıf, yazıyı kamu yararına bir bilgi işleme ve aktarma teknolojisi olarak kullanan yazıcılardır. Yazıcılar, vasıflı bir gruptur. Bunlar, erken tarım toplumlarındaki liderler ve onların takipçilerinin arasında bulunan ve karmaşılaşan idarî işlerin yönetilmesini sistematikleştiren kimselerdir. Bu çabalar sayesinde yazılı bilgi saklama işlemi, âdem-i merkeziyetçi sözlü bilgi saklama işleminin yerini alarak merkezîleşecektir. Böylece sınırların genişlemesi, daha geniş yeni siyasî birimlerin, şehir uygarlıklarının vücuda gelmesi imkânlı bir hal alacaktır. Dudley'e göre bütün bunlar yazının tarihteki şekillendirici rolünü ispatlamaktadır.⁷

Dudley, geniş siyasî birimlerin ve şehir uygarlıklarının ortaya çıkması konusundaki diğer görüşleri de masaya yatırmak suretiyle tezinin geçerliliğini gözler önüne serme çabasındadır. O, şehirlerin ortaya çıkışı konusundaki diğer iddiaları ele alır. Bunlardan ilki çevresel etkilerdir. Ona göre bu iddia, daha büyük siyasî birimler oluşturma eğilimini uzun vadede açıklamamaktadır. Diğer bir iddia ise nüfusun yoğunlaşmasıdır. Bu iddia da Filistin örneği ile reddedilmektedir. Eriha'nın nüfusunun M.Ö. 7350'de Sümer kentleri kadar yoğun olmasına rağmen bunun geniş bir siyasî birimin kurulmasına etki etmemiş olması bu demografik yaklaşımın geçersizliğini göstermektedir. Konu hakkındaki bir diğer iddia olan sulama kanallarının keşfini ise, söz konusu teknolojinin şehirlerin doğuşundan binlerce yıl önce bulunduğunu ifade ederek reddetmektedir.⁸

Makalede yazının tarihin şekillenmesindeki etkin rolünü ortaya koyan bir diğer örnek olarak İnka İmparatorluğu öne çıkarılmaktadır. İnkalar, askerî güçleri sayesinde geniş toprakları ele geçirmişlerdir. Bununla birlikte İnkalar, Sümerler gibi karmaşık bir bilgi teknolojisine sahip olamamışlardır. Onlar, yazı yerine düğümlü ipler kullanmıştır. Çeşitli şekillerde düğümlenen bu iplerin ifade ettiği şifreler, bu şifreleri ezberleyen kişiler tarafından yorumlanmaktadır. Bu sebeple İnka İmparatorluğu bilgi işleme ve aktarma sürecindeki bu eksikliğinden dolayı herhangi bir şok karşısında direnebilecek bir sosyal yapı ve hiyerarşi kuramamış; Sümerlerin tarih sahnesinden silinmesi iki bin yıl sürerken İnkalar yaklaşık bir asırda tarih sahnesinden silinmiştir. Bu iddia, yazının tarihin şekillenmesindeki önemine işaret etmektedir.⁹

⁷ Ibid, pp. 40-43.

⁸ Ibid, pp. 34-37.

⁹ Ibid, pp. 40-41.

Bir bilgi işleme ve aktarma teknolojisi olarak yazının uygarlık tarihindeki yerinin tartışılmaz olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte söz konusu teknolojinin şehirlerin doğuşuna kadar birçok önemli gelişmenin tek başına başlatıcı ve yönlendiricisi konumunda olduğu fikri üzerinde düşünölmeye değer görönmektedir. Dudley'in şehirlerin kuruluşunda sulama kanallarının inşasının, nüfusun bir bölgede yoğunlaşmasının ya da çevresel etkilerin rollerine yönelik eleştirileri kabul edilebilir. Bununla birlikte burada öne çıkan durum, Dudley'in bunların her birini birbirinden bağımsız etkenler olarak ele alıp, her birinin aynı anda etki yaptığı üzerine bir iddia geliştirmemiş olmasıdır. Bir başka deyişle sulama kanallarının inşası, çevresel etkiler ve nüfus yoğunlaşması aynı doğrultu üzerinde birleşerek etki ettiğinde şehirlerin kuruluşuna imkân tanımaz mı? Daha da önemlisi Doğu'da verimli arazilerin durumu, göçebe-yerleşik çatışmasına girilmeksizin şehirlerin doğuşunu açıklamak mümkün olabilir mi? Fakat bu durumda toplumlar arası ilişkilere girilecek; yazının ve yazar tarafından tanımladığı şekliyle bilgi teknolojilerinin kendi başına tarihsel gelişmenin ve ilerlemenin motoru olmadığı ortaya çıkacaktır.

Öte yandan İnka İmparatorluğu'nun, tarıma bağılı ekonomisi ve çoğu tam zamanlı askerlerden oluşmayan *mita* adında bir orduya sahip olduğu belirtilmektedir. *Mita*, savaş zamanında kadın ve erkek askerlerin beraberce çalıştığı bir ordudur. İnka İmparatorluğu'nun yabancılarla sıkça yaşanan gerilim ve savaşları önemli derecede azaltmış ve savaşa eğilimli bir toplum olmadığı da bilinmektedir.¹⁰ Yine bu dönemde İnkaların tam zamanlı askerleri olan *curaca*'ların¹¹ donanımı Sümerlerin ancak belirli bir dönem ilerisinde olduğunu Dudley de bilmektedir. *Avrupa standartlarına göre İnka ordusu hafif silahlarla donanmıştır... Bu ordunun en zayıf yanı, süvarilerinin olmaması ve savaş alanında gevşek bir disipline sahip olmasıdır.*¹²

Diğer taraftan Katolik İspanya'nın, döneminin en güçlü devletlerinden birisi olup, ateşli silahlara sahip bir orduyu beslediği görölmektedir.¹³ Bu ordunun elindeki silahlar, İnkaların silahları ile karşılaştırılamayacak kadar öldürücüdür. Ama Sümerlerin dönemin teknolojisinin gerisinde olmadığı ve düşmanlarına karşı aynı silahlarla karşı koyduğu bilinmektedir. Bu durumda İnkaların karşılaştığı tehdit ile Sümerlerin karşılaştığını bir tutmak, bunları kıyaslayarak bir sonuca ulaşma çabası içine girmek ve Sümerlerin her şeye rağmen yazıyı keşfetmiş olmalarından dolayı varlıklarını iki bin yıl koruduklarını iddia etmek yeterince isabetli bir görüş müdür? Bu soru konusudur. İnkalar yıkılmıştır, çünkü tarihte hiç karşılaşmadıkları, bağımsızlık geliştirmedikleri bir şeyle, Batı sömürüsü ile karşılaşmışlardır.

¹⁰ Chris Beyer, *Directions in Ethnohistorical Research on the Inca State and Economy*, Sussex, 2001, pp. 10.

¹¹ Ibid, p. 12.

¹² John Howland Rowe, "Inca Culture at the Time of the Spanish Conquest", *South American Indians*, ed. by B.A.E. Bull, pp. 274-5.

¹³ Beyer, *Directions*, p. 5.

Yine değinilmesi gereken bir başka noktada şudur: sembolleri kâğıda yazmakla ipe düğümlemek arasındaki farkın yol açtığı gelişmelerin önemi konusunda Dudley'in ısrarı. Dudley, yazının Sümerlerde ileri bir bürokrasinin doğmasına yol açtığı ve toplumun geniş siyasî birimleri oluşturmaya neden olduğu iddiasındadır. Bununla birlikte Dudley'e göre, bilgi işleme ve aktarma teknolojisi olarak yazıyı kullanmayan İnka İmparatorluğu, hem şoklar karşısında kırılğan kalmış hem de sosyal yapısını Sümerler kadar dayanıklı düzenlememiştir.¹⁴ Şöyle ki, Dudley, daha az karmaşık bir bilgi teknolojisinden dolayı İnkaların daha merkezî ve katı bir şekilde idare edildiklerini, sadece vergi toplama peşindeki devletin vergi verenlere göre keyfi birimlere bölündüğünü ileri sürmektedir.

Polyani, Spaldin ve Murra, bu görüşe katılmamaktadır. Spalding, İnka ekonomisinin temelindeki çalışma biriminin hane olduğunu ve egemen sistemin onun üretici gücünü geliştirmeyi amaçladığını ileri sürer. Polyani ise devletin toplum düzeyinde karşılıklı mübadeleyi ve devlet düzeyinde de dağıtıcı ekonomiyi teşvik ettiğini düşünmektedir. Polyani bu durumun, *"tecrübî ekonominin bütünleyici bir çeşidi"* olduğuna işaret etmektedir.¹⁵ *Olağanüstü bir bencillik ya da süredurumun sonucu olarak İnka devleti, iç düzenlemelere fazlaca müdahale etmemiştir. Yerel adetler gibi yerel tanrıların yaptıklarına da karışılmamıştır; toprağın periyodik olarak yeninden tahsisi, akrabalık üzerinden örgütlenmiş bir tarım toplumunda otomatik refah donatısıyla birlikte sürmüştür.*¹⁶ Bütün bu görüşler ışığında İnka devletinin aşırı keskin bir merkeziyete sahip olduğunu iddia etmek güç görünmektedir. Dudley'in ileri sürdüğü gibi İnka İmparatorluğu çok uzun bir ömür yaşamamıştır. Bununla birlikte bunun arkasındaki İspanyol gaddarlığını görmeyerek, olan biten her şeyi yazının yokluğuna bağlamak pek de isabetli bir tespit olmadığı ortadadır. *Francisco Pizarro liderliğinde İspanyol işgalciler, Panama'dan başladıkları keşifleri sonucunda 1526 yılında İnka topraklarına ulaşmışlardır. Şu bir gerçek ki; onlar büyük hazineler barındıran zengin topraklara varmışlardır. Daha sonra yapılan bir keşif gezinin ardından (1529) Pizarro, İspanya'ya geri dönerek bölgenin işgali ve burada genel vali olmak için kraliyetin onayını almıştı. 1532'de*

¹⁴ Justin Jennings, daha sonraları İnka İmparatorluğu'nun bir parçası olacak olan Arequipa, Moquequa ve Tacna gibi bölgelerde en erken M.Ö. 2000'den sonrasına ait birçok seramik tablet bulunduğuna dikkat çekmektedir. Renkli zoomorfik ve geometrik motiflerin boyandığı bu tabletler, mezarlarda, hayvanların kurban edildikleri sunaklarda, kaya oyuklarında, memba yakınlarında, tepelerin zirvesinde ya da duvarların dibinde gruplar halinde bulunmuşlardır. Bunların yerel kültürde tanrılar ile iletişim kurmakta kullanılan bir çeşit adak olduğu ileri sürmektedir. İnkalar, bu toprakları işgal ettiklerinde kendi ideolojileri gereği bunu yasakladıkları ileri sürülmüştür. Bir başka deyişle ileri sürülenin aksine seramik tabletler üzerine işlenen motiflerle iletişim kurmak İnka elitleri açısından bilinmedik değil, tercih edilmedik bir yöntem olarak göze çarpmaktadır. Bkz. Justin Jennings, "The Fragility of Imperialist Ideology and the End of Local Traditions, an Inca Example", *Cambridge Archeological Journal*, Vol. 13, Is. 01, Cambridge University Press, Cambridge, April 2002, pp. 107-120.

¹⁵ Beyer, *Directions*, p. 10.

¹⁶ John Murra, *The Economic Organization of the Inka State*, p. 131'den aktaran Beyer, p. 9.

yeniden Peru'ya döndüklerinde Huayna Capac'ın oğulları Huascar ve Atahualpa arasında bir velihtlik savaşı vardı. Yeni fethedilen topraklarda bir ayaklanma başlamıştı. Ve hatta bundan da önemlisi Orta Amerika'dan yayılan çiçek hastalığı imparatorluğu dikkate değer bir şekilde güçten düşürmüştü.¹⁷

Kısacası İnkalar, İspanyollar ile karşılaştırdıklarında birçok derin sorunla boğuşuyorlardı. Taht çekişmesi bir yana Orta Amerika'dan gelen ve İnkaların daha önce karşılaşmadıkları, bundan dolayı da yazıyı kullansalar bile tedavisi hakkında kayıt tutmaları mümkün olmayan, çiçek hastalığı imparatorluğu çok yıpratmıştı. Bütün bunların üstüne İnkaların, kendilerine saldıran İspanyolların ateşli silahlara sahip atlı birliklerine ve kitlesel ölüme yol açan topraklara karşı başarısız olmaları anlaşılır görünmektedir. Üstelik işgalden sonra İnka kentlerinde taş üstünde taş bırakmayan İspanyollar, yazıya sahip olmuş olsalar bile, bu felâketi atlatan İnkalara geride tek bir belge bırakacak gibi görünmüyorlardı.

Mezopotamya'daki ilk şehirlerde yazının kullanımının ardından toplumlar da belli gelişmelerin görüldüğü iddiası tarihsel verilerle örtüşmektedir. Bununla birlikte burada kurulan ilk şehirlerin ardında yazının açtığı gelişmelerin olduğu konusu şüpheli görünmektedir. Öncelikle arkeolojik veriler, Ubadian olarak bilinen toplumun M.Ö. 6640 – 5816 yılları civarında Dicle nehrinin orta kısmında bulunduklarını ve burada sulama teknolojisi kullanarak ilkel tarım yaptıklarına işaret etmektedir. Bu topluluğun sulama teknolojisini geliştirdikten sonra güney Mezopotamya'ya indiği ve M.Ö. 5200 civarından itibaren Dicle ve Fırat nehirleri arasında yerleşmeye başladığı belirtilmektedir.¹⁸ M.Ö. 5. bin yıl süresince Ubadian olarak bilinen bir halk bölgede yerleşim yerleri kurulmuştur... Kısaca, Adab, Eridu, Isin, Kiş, Kulab, Lagaş Larsa, Nippur ve Ur isimli bu yerleşim yerleri zamanla Sümer kentlerine dönüşmüştür. Yüzyıllar içinde Ubadian yerleşimciler başarı kazandıkça, Arap ve Suriye çöllerinde İbranî kökenliler hem barışçıl göçmenler olarak hem de yağmacılar olarak bu topraklara sızmaya başlamışlardır. M.Ö. 3250'den sonra anavatanı muhtemelen kuzeydoğu Mezopotamya olan bir halk buraya göç etmiştir. Bu halk yerli halk ile kız alıp vermeye başlamıştır. Daha sonra Sümerler olarak adlandırılacak olan yeni gelenler, bilinen dillerden farklı bir dil konuşmaktadırlar. Sümerlerin göçünü izleyen asırlar ile birlikte ülke zenginleşmiş ve güçlenmiştir.¹⁹ Araştırmalar sonucunda elde edilen veriler²⁰, söz konusu dönemde Mezopotamya'da hem demografik hareketlerin ve artık değer üretecek

¹⁷ "Spanish Conquest of the Inca Empire", *Wikipedia*, (çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Spanish_conquest_of_the_Inca_Empire

¹⁸ "Sumer", *Wikipedia*, (çevrimiçi) <http://en.wikipedia.org/wiki/Sumer>

¹⁹ The Sumerian Civilization

²⁰ Bununla birlikte eldeki metinlerin yeterli olmadığı, özellikle de deltadaki tabletlerin sellerden ve diğer çevresel etkilerden dolayı okunamaz durumda olduğu da bir kenara kaydedilmelidir. Bkz; Audrey Bossuyt et al, "On Visible Trade Relations Between Mesopotamian Cities During the Third Millennium", *Professional Geographer*, 53 (3), 2001, pp. 374-383.

sulama teknolojisi olduğunu hem de sellerin oluşturduğu çevresel etkileri²¹ doğrulamaktadır. Yine bu verimli topraklar, aynı koşulları bulamayan göçebe kavimlerin de tehdidi altındadır. Bütün bu şartlar, bölge insanının, daha küçük siyasî birimlerde yaşamlarını sürdürmek yerine bir araya gelerek daha büyük bir siyasî birim oluşturmaları için teşvik edici görünmektedir. Her ne kadar Dudley'in de belirttiği gibi daha önce oluşmuş benzeri koşullar, kendi başlarına, insan topluluklarını şehir devletler kurmaya teşvik etmemişse de, bütün şartların bir arada olduğu bir örneği kendisi de verememektedir. Ayrıca buradaki göçebe - yerleşik çatışma ve gerilimlerini, buna bağlı olarak yerleşiklerin güvenlik amaçlı olarak bir araya gelme çabalarını göz ardı etmektedir. Diğer taraftan bölge halkının daha büyük siyasî birimler halinde örgütlenmelerinden kısa bir süre önce bölgeye gelen başka bir kavim bulunmaktadır. Bu kavmin dili diğerlerinden farklıdır. Bir başka deyişle daha sonraları Sümerler olarak adlandırılacak olan bu kavim farklı bir kültürü temsil ettiği söylenebilir.²² Bu kavim, Mezopotamya'ya işgalci olarak gelmiştir. Belli bir bölgeyi işgal etmek ve buranın imkânlarından yararlanmak arzusundadır. Sümerlerin taş ve odun ithal etmeleri²³ belli bir amaca binaen, yerleşik bir yaşam oluşturmak için orada olduklarının göstergesidir. Bütün bunlardan anlaşılan, ilk Sümer şehirlerinin ortaya çıkışının sebebi, yazıdan ziyade, belli toplulukların daha iyi yaşam şartlarına kavuşmak için verimli bir coğrafya üzerinde kendi aralarında girdiği çatışma ve çekişmelerin sonucu olduğudur.

Bize göre, tarihin zorunluluklar üzerinden geliştiği, insanların toplum olarak yaşamayı seçmediği ama Mann'ın anlatımıyla "*eğer engelleyebilselerdi zorlayıcı, kısıtlayıcı bir uygarlıkta yaşamayı hararetle aramazlardı*"²⁴ fikri çok gerçekçi görünmemektedir. Biz, un, yağ, şeker, tava ve bir ocağın yanına helva yapmak amacını güden bir aşçıyı koymadan helva yiyebileceğimizi sanmıyoruz. Bize göre olay, dışardan gelen ve farklı bir kültüre sahip olan Sümerlerin, bölgeyi, kendi imkân ve koşullarını değerlendirerek, şehir devleti şeklinde örgütlenme seçimini yapmış olmasıdır. Gerek bölge halkının becerileri ve geldiği aşama, gerekse de Sümerlerin bölge hakkındaki değerlendirmeleri böyle bir siyasî birimin zamanla kurulmasının önünü açmıştır. Sümerlerin buraya gelmesinden yaklaşık yüzyıl gibi kısa bir süre sonra

²¹ "Ancient Mesopotamia", (çevrimiçi) http://www.shrewsbury-a.gov/schools/Central/Curriculum/ELEMENTARY/SOCIALSTUDIES/Mesopotamia/ancient_mesopotamia.htm

²² Sümerlerin kökeni hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir. Onların Türkiye topraklarından göç etmek ya da sürülmek yoluyla Mezopotamya'ya geldiklerini ele alan teorileri olduğu gibi Sümerlerin kökenini Etiyopya'ya dayandıran teoriler olduğu da dikkat çekmektedir. Bkz. J. Dockter, *Sumerian vs. Byzantine: A Comparison and Contrast of the Art of Two Cultures Separated by Four Millenia*, (çevrimiçi) saph.twistedmatrix.com/Random/SumerianByzantine.pdf

²³ K. Ekholm and J. Friedman, "Capital. Imperialism and Exploitation in Ancient World Systems", *Power and Propaganda*, ed. by M.T. Larsen, Copenhagen: Akademisk., 1979, p. 43.

²⁴ Gregory Melleuish, "The State in World History: Perspectives and Problems", *Australian Journal of Politics and History*, The University of Queensland and Blackwell, Vol. 48, No: 3, 2002, p. 327.

yazının bulunması ise bu çerçevede yapılmış bir seçimin aracıdır. Tarihin ürünüdür. Tapınağın merkezde olduğu ve merkezî bir bürokrasi tarafından idare edilen Sümer şehir devletlerinde, yapılan toplum seçiminin sürdürülmesi için yazı, kalabalık bir nüfus ve geniş imkânların yönetilmesinde işleri kolaylaştıran bir buluştur. Bununla birlikte Sümerler de, İnkalar gibi ipleri düğümlemeyi tercih edebilirdi. Böyle bir tercih, Sümerlerin seçmiş oldukları toplum tercihini farklılaştırmayacaktır. Elbette ipteki düğümlerin yetmediği yerde, bu iş bu kadar deyip her şeyi bir kenara bırakmayacaklardı. Böyle bir iddia insanı tanımamak olacaktır. Eğer ipteki düğümler yetmezse, belki de bu sefer düğümlere küçük sopalar ekleyecekler ve bunları azamî faydasını görecekları şekilde yapacaklardı. Onları, kendilerine göre bir yöntemle arşivleyecekler ve gerektiğinde bu arşiv düzenini değiştireceklerdi. Ama onlar bunu tercih etmediler. Kil levhaları pişirip, onların üzerine yazdılar...

Kaynakça

- Sıddık Ünal ve Hakan Öztürk, "İslamiyet'ten Önce Türklerde Eğitim ve Öğretim", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:2, 2008.
- "The Sumerian Civilization", (çevrimiçi) <http://www.neiu.edu/~lojajou/myIndividual/sumerians%20history.htm>.
- Leonard M., Dudley, *The Word and the Sword: How Techniques of Information and Violence Have Shaped our World*, Blackwell, Oxford, 1991.
- Chris Beyer, *Directions in Ethnohistorical Research on the Inca State and Economy*, Sussex, 2001.
- John Howland Rowe, "Inca Culture at the Time of the Spanish Conquest", *South American Indians*, ed. by B.A.E. Bull.
- Justin Jennings, "The Fragility of Imperialist Ideology and the End of Local Traditions, an Inca Exemple", *Cambridge Archeological Journal*, Vol. 13, Is. 01, Cambridge University Press, Cambridge, April 2002.
- "Spanish Conquest of the Inca Empire, Wikipedia", (çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Spanish_conquest_of_the_Inca_Empire
- "Sumer", Wikipedia, (çevrimiçi) <http://en.wikipedia.org/wiki/Sumer>
- Audrey Bossuyt et al, "On Visible Trade Relations Between Mesopotamian Cities During the Third Millennium", *Professional Geographer*, 53 (3), 2001.
- "Ancient Mesopotamia", (çevrimiçi) http://www.shrewsbury-a.gov/schools/Central/Curriculum/ELEMENTARY/SOCIALSTUDIES/Mesopotamia/ancient_mesopotamia.htm
- J. Dockter, "Sumerian vs. Byzantine: A Comparison and Contrast of the Art of Two Cultures Separated by Four Millenia", (çevrimiçi) saph.twistedmatrix.com/Random/SumerianByzantine.pdf
- K. Ekholm and J. Friedman, "Capital. Imperialism and Exploitation in Ancient World Systems", Power and Propaganda, ed. by M.T. Larsen, Copenhagen: Akademisk, 1979.
- Gregory Melleuish, "The State in World History: Perspectives and Problems", *Australian Journal of Politics and History*, The University of Queensland and Blackwell, Vol. 48, No: 3, 2002.